

PAPER DETAILS

TITLE: 31 MART ISYANI'NDAN BİR OLAY İNCELEMESİ: ASÂR-I TEVFIK ZIRHLISI KOMUTANI
ALİ KABULÎ BEY`İN ÖLDÜRÜLMESİ

AUTHORS: Siddik YILDIZ

PAGES: 71-84

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/400346>

31 MART İSYANI'INDAN BİR OLAY İNCELEMESİ: ASÂR-I TEVFİK ZIRHLISI KOMUTANI ALİ KABULÎ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ*

Sıddık YILDIZ**

Özet

31 Mart İsyanı, Osmanlı Devleti'nin son devrinde görülmüş olan en büyük isyanlardan biridir. Bu isyan, II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlete hâkim olma sürecinde önemli adımlarından biri sayılmaktadır. 31 Mart hadiseleri içerisinde, Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabulî Bey'in öldürülmesi, bize isyana katılan Osmanlı askerlerinin psikolojisini değerlendirme fırsatı vermektedir. Katl hadisesinin vukua geliş şekli bu değerlendirmeyi yapmak açısından önemlidir. Bu yazı, komuta ettiği zırhlı ile Yıldız Sarayını topa tutacağı iddiası üzerine askerler tarafından yakalanan bir Osmanlı kumandanının öldürülmesini, hatıralara dayanarak anlatmaktadır. Herhangi bir tahkikat ve mahkeme yapılmadan cereyan eden bu hadise üzerindeki şüpheler yanında Padişahın, Kabulî Bey'in öldürülmemesini istemesine rağmen gerçekleştirilmesi yönleriyle daha da ilginç hal almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Kabulî Bey, 31 Mart İsyanı, Asar-ı Tevfik, II. Abdülhamid.

AN EVENT ANALYSIS BY 31 MARCH REBELLION: KILLING OF ASAR-I TEVFİK ARMY COMMANDER ALI KABULI BEY

Abstract

31 March Rebellion is one of the biggest rebellion that had seen in the last period of the Ottoman Empire. This rebellion one of the important step in the process of being dominated of the state started with the proclamation of the II. Constitution by the Ittihad ve Terakki Party. Asar-i Tevfik Warship commander Ali Kabuli Bey was killed in the 31 March events. This events provides an opportunity to assess the psychology of the Ottoman soldiers. This article explains bombardment claim of Yıldız Palace based on the memories by Ali Kabuli Bey who Ottoman ship commander with armoured ship which he commanded. He is arrested and killed by the Ottoman soldiers. This events occurred neither an investigation and judgment nor attitude of the Sultan. So this events has become more interesting.

Key Words: Ali Kabuli Bey, 31 March Rebellion, Asar-ı Tevfik, II. Abdülhamid.

Giriş

31 Mart Olayı, Osmanlı tarihinde hakkında en çok tartışılan olaylardan birisi olması dolayısı ile önemini günümüzde de korumaktadır. Meşrutiyet'in ilanından başlayarak 31 Mart Olayına kadar olan süreçte gerçekleşen bazı olaylar isyanın öncü emareleri olarak kabul edilmektedir. Bunlara arasında Meşrutiyet'e karşı yapılan ve dini nitelikli ilk isyan denemesi kabul edilen Kör

* Bu makale esasen yazarın, Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Okutman, Ahi Evran Üniversitesi, e-posta: s.yildiz@ahievran.edu.tr

Ali Olayı gelmektedir¹. Bir diğer olay ise “alaylı-mektepli” askerler çatışmasının zuhuru olan “Taşkışla Olayı”dır. 31 Ekim 1908’de² Cidde’ye sevk edilmelerine karşı çıkmaları ve bunun üzerine tezkereleri verilerek yerlerine yeni asker getirilmek istenmesi üzerine çıkmıştır³. Bu olay, mektepli subaylar tarafından Makedonya’dan İstanbul’a getirilen 4. Avcı taburu kullanılarak kesin askeri disiplin içinde ve güç ile bastırılmaya çalışılmış ve bu da alaylı askerler arasında büyük bir korkuya neden olmuştur. Bu “alaylı-mektepli çatışması” da daha sonra 31 Mart’ta meydana gelen kalkışma olayının nedenleri arasında sayılacaktır.

Bu olayından başka “Yıldız Olayı” olarak da anılan ve Yıldız Sarayı’nı korumak için Söğüt’ten getirilen Türk askerlerin yanında bulunan Arap ve Arnavut asıllı askerlerin Türk askerlere karşı kışladan çıkarmaya kadar giden kargaşa üzerine yine Taşkışla Olayında olduğu gibi 4. Avcı Taburu eli ile bastırılmıştır⁴. Bu askeri olaylardan başka Kâmil Paşa Hükümeti’nin 14 Şubat 1909’da güvenoyu alamadan düşürülmesi de 31 Mart’a giderken yaşanan siyasi olaylardandır⁵. Daha sonra 6 Nisan 1909’da Gazeteci Hasan Fehmi Bey’in Galata Köprüsü üzerinde kimliği belirsiz birisi tarafından öldürülmesi hem siyasi hem de toplumsal olarak herkesi rahatsız etmiştir⁶.

31 Mart gecesi sabaha karşı Taşkışla’da bulunan 4. Avcı taburuna mensup askerlerin subaylarını ağaçlara bağlayarak dışarı çıkmaları ile başlamıştır⁷. İsyancı askerler Sultan Ahmet Meydanı’nda toplanmışlar ve sayılar da 3 bin⁸ ila 5-6 bin⁹ civarında olduğu; bazı kaynaklar ise bu rakama asker ve sivil on bini aşkın olarak vermektedir. Daha sonra Ayasofya’da toplanan askerler tarafından Meclis-i Mebusan kuşatılmış ve giriş çıkışlar

¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa (1908–1914)**, C. II, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1976. s. 113 vd.; Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid’in Selanik Sürgünü**, (Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003. s. 37-vd.

² Ali Birinci, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, **Genel Türk Tarihi**, C. VII. Yeni Türkiye Yayınları, 1999. s. 392.

³ Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey’in Fezlekesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1991, s. 19; Birinci, **aynı yer**.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, k.2, TTK Yayınları, Ankara, 1983. s. 141.

⁵ Bknz. Yaşar Özüçetin-Sıddık Yıldız, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusan’ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, **Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi**, 13/1, Erzurum, 2009. s.11-24.

⁶ **İkdam**, Nu: 5341 (8 Nisan 1909), **Sabah**, Nu:7017 (8 Nisan 1909).

⁷ Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-ı Osmanî, Dersaadet**, İstanbul, 1325. S. 34.

⁸ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yayınları, No:305, Ankara, 1970. s.32.

⁹ Ecvad Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1969. s. 44.

engellenmiştir¹⁰. Bakırköy Kılıçali Kışlası ve Taşkışla'da bulunan askerler, yanlarında subay olmadığı halde tabur tabur İstanbul tarafına geçmeye başlamışlar ve Sultan Ahmet Meydanında bulunan isyancı askerlere katılmışlardır¹¹.

İlk gün yaşanan olaylar mevcut Hükümetin de düşmesine neden olmuştur. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'da yaşanan olaylara karşı bir hareket yapamamıştır. Bunun üzerine hükümet istifasını telgrafla Yıldız Sarayı'na bildirmiştir¹². Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine ise Sadrazam olarak 14 Nisan 1909'da Tevfik Paşa atanmıştır¹³.

31 Mart Olayı'nın ikinci günü ise makalemizin konusu olan Ali Kabulî Bey'in katli meydana gelmiştir. Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabulî Bey'in 2 Nisan (15 Nisan) Perşembe¹⁴ günü isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı önünde 31 Mart Olayı'nın en hazin sahnelerinden birisi de¹⁵ bir subayın askerleri tarafından Yıldız Sarayı'nda ve II. Abdülhamid'in gözleri önünde şehit edilmesidir. Bu katil olayı 31 Mart Olayının en mühim¹⁶, talihsiz ve elim olaylarından birisi¹⁷, belki de neticesi açısından en acıklısıdır¹⁸. Ali Kabulî Bey'i öldüren Bahriye askerleri, 31 Mart İsyanı sırasında saldırgan ve tüm olayların çıkmasına neden olan askeri grup olarak göze çarpmaktadır¹⁹.

Ali Kabulî Bey, Prens Sabahaddin'in deniz subaylarıyla yaptığı toplantıya katılmış ve toplantıda, "isyan meşrutiyet aleyhine bir cereyan halini aldığı takdirde, Yıldız Sarayı'nın topa tutulması" yolunda alınan kararı benimsemiş, bu karar gereğince de isyanın neticesine bakarak zırhlısındaki askerlerin asiler arasına katılmasını önlemiştir²⁰. Ali Kabulî Bey'in, bu amaçla askerlere: "Padişah milletle kaimdir, milleti mahvetmek isteyen kim olursa

¹⁰ Halis Özçelik, "31 Mart Vak'asını Biz Çıkardık", **Tercüman Gazetesi**, (Yayına Hazırlayan: İlhan Tarsus), İstanbul, 1955. Tefrika No: 7.

¹¹ **İkdam**, Nu: 5347 (14 Nisan 1909).

¹² Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹³ **İkdam**, Nu: 5347 (14 Nisan 1909)

¹⁴ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁵ Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969, s. 52.

¹⁶ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 372.

¹⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y). s. 156.

¹⁸ Halis Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15, (8 Eylül 1955).

¹⁹ Bahriye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Bahriye askerlerinin Çarşı-i Kebir'de dolaşarak buraya Müslüman kadınların girmesini engellediklerini ve Mısır Çarşısında bulunan esnafın dükkanlarına da musallat oldukları ve türlü taşkınlıklar yaptıkları ifade edilmiştir. **BOA**, Fon Kodu: ZB, Dosya: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

²⁰ Mustafa Müftüoğlu, **İstanbul'a Yürüyen Ordu, 31 Mart'ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005. s. 78.

olsun bu toplanlar onu kahretmek boynumuzun borcudur”²¹ sözleri, Ali Kabulî Bey’i linç edilmeye kadar götürmüştür. Tahrikçi askerler bu sözleri çarpıtmış ve binbaşının sözlerini, sarayı topa tutacağı şekline sokmuşlardır²².

Ali Kabulî Bey’in Yakalanması Ve Yıldız Sarayı’na Götürülmesi

31 Mart olayının önemli hadiselerinden birisi de Ali Kabulî Bey’in katli olayıdır. İsyancı bahriye askerleri çeşitli yollarla Asâr-ı Tevfik’e sızan 31 Mart’ın elebaşları emrindeki bir grup tahrikçi asker, deniz subayları toplantısında alınan kararı, Ali Kabulî Bey’in, Yıldız Sarayı’nı, yani, II. Abdülhamid’i topa tutacağı şekline sokarak, güya Padişah’ın hayatını korumak gayesiyle askeri tahrik etmiş görünmüşlerdir²³. Askeri bu yönde tahrik eden grubun başında bahriye askerlerinden Abanalı²⁴ Osman Çavuş bulunmaktadır²⁵.

Ali Kabulî Bey’in öldürülmesine kadar varan olayı, isyanın canlı tanığı olan Halis Özçelik, Yıldız Sarayı’na giden askerler şöyle anlatmaktadır: “Prens Sabahattin Bey’in Hamidiye Zırhlısı kumandanı Vasfi Bey’le anlaşması üzerine, Yıldız Sarayı topa tutulacak, Ali Kabulî Bey de bu bombardımana katılacaktı. Vasfi Bey, bunu yapmak için isyanın meşrutiyet aleyhine bir durum alması gerektiğini ileri sürmüştür. Bahriye neferleri, Ali Kabulî Bey’in kamarasında geçen konuşmaları dinlemişler ve ertesi gün kaptan (Ali Kabulî Bey) uyuduğu sırada, odasına girip elini kolunu bağlayıp, geminin ambarına hapsetmişlerdir”²⁶. Mustafa Müftüoğlu’na göre askeri bunu yapmaya tahrik eden, Asâr-ı Tevfik Zırhlısı askerlerinden Rizeli Enes’dir²⁷.

Ali Kabulî Bey, kendi askerleri tarafından kamarasında yakalandıktan sonra, bir görüşe göre Azapkapı’daki Bahriye İtfaiye Taburu’na götürülmüş²⁸, bir başka görüşe göre ise tersanenin Parmakkapı tarafına çıkarılıp bir odaya hapsedilmiştir²⁹. Yunus Nadi Bey’e göre; Ali Kabulî Bey, tersaneye götürülürken yolda bazı askerler tarafından denize atılmak istemiş; ancak bu girişim diğer askerler tarafından önlenmiştir³⁰. Ali Kabulî Bey önce Bahriye Şurası’na getirilmiş ve burada serbest bırakılmasına karar verilmesine rağmen,

²¹ **İkdam**, Nu: 5355, 22 Nisan 1909; ayrıca bkz., Celal Bayar, **Ben De Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. I, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 142.

²² Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325, s. 54; ayrıca bkz. Güresin, **a.g.e.**, s. 53.

²³ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 79.

²⁴ Abana, bu gün Kastamonu’ya bağlı bir ilçedir.

²⁵ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

²⁶ Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

²⁷ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

²⁸ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.79.

²⁹ Mevlanzade Rifat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, (Haz.: Berîre Ülgenci) Pınar Yay., İstanbul, 1996, s.160.

³⁰ Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 54.

isyancı askerler Ali Kabulî Bey'i serbest bırakmamıştır³¹. Bunun üzerine başta Divrikli İsmail ve arkadaşı İnebolulu Yakup'un da teşviki ile isyancı bahriyeli askerler Ali Kabulî Bey'i, Yıldız Sarayı'na, yani Padişah'ın huzuruna çıkarmaya karar vermişlerdir³².

Ali Kabulî Bey'in hangi şekilde Yıldız Sarayı'na götürüldüğü konusunda da konuyu anlatan yazarlar arasında bir fikir ayrılığı olduğu göze çarpmaktadır. Bir iddiaya göre; Ali Kabulî Bey, kafesli bir erzak arabasıyla³³, bir diğer iddiaya göre ise sebze arabasıyla³⁴ Yıldız'a götürülmüştür³⁵. Ali Kabulî Bey'in bu şekilde sokaklardan geçirilmesi halk arasında büyük bir panik yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde bir savaş gemisi kumandanının bu şekilde İstanbul sokaklarından geçirilmesi sık rastlanan bir olay değildir³⁶. İsyanı bizzat yaşamış ve 1955 yılında bu anılarını anlatmış olan Onbaşı Halis Özçelik ise Kabulî Bey'in bahriyeli askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirilmesini şöyle anlatmıştır: "Uzaktan, toz toprak içinde bir kalabalık geliyor, elleri arkasından bağlanmış³⁷, üniforması toz ve kana bulanmış bir adamı, aralarında tekme dipçik sürüyorlardı."³⁸ Ali Kabulî Bey'in isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiği sırada yolda iki defa bayıldığı da ifade edilmektedir³⁹. Ancak Kabulî Bey'in, Yıldız'a gelinceye kadar, bahriye askerleri tarafından öldürülürcesine dövülmesi ve çeşitli hakaretlere uğraması da göz önüne alınırsa; Kabulî Beyin Yıldız'a sürüklenerek götürüldüğü daha doğru bir tespit olacaktır.

Onbaşı Halis Özçelik, Ali Kabulî Bey'in isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiğindeki durumunu: "Kaptan yaklaştıkça, nasıl olup da hâlâ can vermediğine hayret ettim. Yüzü gözü tanınmaz haldeydi. Şakağında derin bir yara açılmıştı. Elbisesi paramparça edilmişti. Beyaz iç donunun yer yer kızıl kana bulandığı görülüyordu"⁴⁰ şeklinde ifade etmiştir. Anlaşıyor ki, Kabulî

³¹ Selim Sönmez, **Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı**, Köprü Dergisi, Sayı: 78.

³² Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

³³ Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 142; Bk. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 79. Ecved Güresin, **a.g.e.**, s. 52.

³⁴ Mustafa Baydar, "31 Mart'tan Korkunç Bir Tablo", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

³⁵ Francis Mc Cullagh ise Ali Kabulî Bey'in açık bir arabaya bindirildiğini ifade etmektedir. Bkz, Francis Mc Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev: Nihal Önal), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990. s. 109.

³⁶ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 109.

³⁷ Ali Kabulî Bey'in elini bağlayan askerin Ünyeli aşçı Mehmed olduğunu ifade etmektedir. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

³⁸ Bu tespiti yapmamızda bize yardımcı olan kaynak ise olay sırasında Yıldız'da Hamdi Çavuş'un uzak yerde olan olaylar için gönderdiği hususi memuru olan Onbaşı Halis (Özçelik)'in anılarıdır. Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

³⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999, C. IX, s. 91.

⁴⁰ Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

Bey bahriye askerleri tarafından öldürülesiye dövülerek Yıldız Sarayı'na götürülmüştür.

İsyancı bahriye askerleri Yıldız Sarayı önünde yakaladıkları muhafız kıtası imamı Sadık Hoca'dan askere hitaben bir konuşma yapmasını ve dua etmesini istemiş, ancak işin nereye gideceğini anlayan Sadık Hoca, askeri tahrik edici değil, teskin edici bir konuşma yapmıştır⁴¹. Mustafa Baydar ise Sadık Hoca'nın dua etmediğini iddia etmektedir⁴². İsyancı askerler bu konuşmadan pek memnun olmamış olacak ki, isyancı askerler bu sefer tabur imamlarından Murad Efendi'yi⁴³ konuşma yapması için ikna etmişlerdir. Murad Efendi'de, asilerin başına geçip Karadeniz şivesiyle⁴⁴ heyecanlı bir konuşma yapmış ve uzun uzun dua etmiştir⁴⁵. Belki bu duanın tesiriyle asker biraz daha tahrik olmuş ve yapılan bu hararetli dua olayların çığırından çıkmasına neden olmuştur.

Yıldız bahçesinde bunlar olurken, II. Abdülhamid, Ali Kabulî Bey'in asker tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiğini öğrenmiş ve sarayın bahçeye bakan penceresine doğru yürümeye başlamış; pencerede ilk önce II. Abdülhamid'in Başkâtibi Ali Cevat Bey görünmüş, hemen arkasından II. Abdülhamid görülmüştür⁴⁶. Ancak isyancı bahriye askerleri başkâtibi ve Padişah'ı görmemişler ve Ali Kabulî Bey'i Mabeyn nöbetçi kulübelerinden birine kapatmışlardır. Onbaşı Halis bu arada Ali Kabulî Bey'in yanına gidişini ve Ali Kabulî Bey'in durumu hakkında şu bilgileri vermektedir: "Onlar (bahriye askerleri) duvar boyunca istirahat edip beklerken kulübeye yaklaştım ve fısıltı halinde kaptanın hatırını sordum. Adam nasıl bitkindi, nasıl sönüktü, dille ifade edemem. Ölüler bile o derecede kendinden geçmiş duruma düşemez. O haliyle su istedi benden. Nöbetçi neferin testisini kapıp getirdim. Ağzına dikti, yarım testi su içti. Sonra yüzüme bakarak: "Allah senden razı olsun! Ölmüşlerinin canına değsin!"⁴⁷ dediğini ifade etmektedir.

⁴¹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 73.

⁴² "Mustafa Baydar Sadık Hoca'nın oğluna dayanarak verdiği bilgide, asilerin dua isteği üzerine Sadık Hoca dua etmemiş ve askerlerden özür dileyerek bu isteği kabul etmemiştir.", Baydar, a.g.m., *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1970.

⁴³ Müftüoğlu eserinde, İsyancı askerlere dua ederek onları daha da tahrik eden kişi Murad Hoca olarak göstermektedir. Müftüoğlu, a.g.e., s. 73; Ancak Son Vak'anüvis Abdürrahman Şeref Efendi Tarihi Zeylinde Divan-ı Örfî kararlarında olay sebebiyle asılanlar listesinde Murad Hoca ismi yerine, Piyade beşinci alayın ikinci taburu imamı Hacı Mahmud Efendi ibn Yusuf Ziya isminin geçmesi akıllarda soru işareti bırakmaktadır. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999, s. 214.

⁴⁴ Baydar, a.g.m., *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1970.

⁴⁵ Müftüoğlu, a.g.e., s. 73.

⁴⁶ Ali Cevat, a.g.e., s. 59; Bk. Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

⁴⁷ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

Ali Kabulî Bey'in II. Abdülhamid'in Karşısına Çıkarılması

Ali Kabulî Bey ile Onbaşı Halis arasında bu konuşma geçerken, asker Padişah'ın balkonda olduğunu fark etmiş ve Padişah'ı görmek için iki üç adım geri çekilmiştir⁴⁸.

Zeminden yüksekte bulunan pencerenin altında Seryaver Şakir ve İkinci Fırka Komutan Muavini Veli Paşalar bulunuyordu⁴⁹. II. Abdülhamid, Şakir Paşa'ya askerin ne istediğini sormuş, Şakir Paşa'da gürültüden olsa gerek II. Abdülhamid'in söylediğini duyamamış⁵⁰ ve pencerenin kenarında duran biri silahlı, biri silahsız iki askeri pencerenin önüne getirmiştir⁵¹. Padişah, eliyle bir işaret yapmış⁵² ve bu işaret üzerine askerlerden biri: "(Ali Kabulî Bey'in) İstanbul'u topa tutacağından ve gayet fena bir adam olduğundan bahisle Binbaşı Kabulî Bey'i getirmiş olduklarından ve kendilerinin rütbe terfiinden mahrum bırakılmış olduklarından bahsetmişler; II. Abdülhamid ise (Ali Kabulî Bey'in) bu emri kimden aldığını sormuş, isyancı askerler, Ali Kabulî Bey'in emri Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'dan aldığını söylemişlerdir"⁵³. II. Abdülhamid ve askerler arasında geçen bu konuşma, farklı kaynaklarda değişik şekillerde nakledilmiştir. Celal Bayar bu konuşmayı şu şekilde nakletmiştir: "Şevketlim, bu adam Padişah hainidir, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Saray-ı Hümayununuz topa tutacak, İstanbul'u yakacaktı"⁵⁴. Mevlanzade Rifat ise: "II. Abdülhamid, askerin bu meybinden memnun oldu. Takviyesi için hemen Mabeyn odalarından birinin penceresine geldi. Başını uzatarak Ali Kabulî Bey'e; "-Hain, ben sana ne yaptım ki sarayımı topa tutmak istemişsin!" dediği şeklinde nakletmiştir⁵⁵. Francis Mc Cullagh'ın II. Abdülhamid'in harem ağası Nadir Ağa'dan aktardığına göre ise II.

⁴⁸ Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

⁴⁹ Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 59

⁵⁰ Ancak Ali Cevad Bey, pencereye çıkmadan önce II. Abdülhamid'in kendisine: "...askerler bir binbaşı getirmişler. Yıldız'ı topa tutacakmış" dediğini kaydetmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere, II. Abdülhamid olaydan daha önceden haberdar edilmişti. Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 59

⁵¹ Cevad, **a.g.e.**, s.59

⁵² Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No.15.

⁵³ Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 60. askerin emri verenin Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa olduğunu söylemesi gariptir. Çünkü Onbaşı Halis askerler ile konuşmasında Ali Kabulî'yi neden getirdiklerini öğrendiğinde, askerler Ali Kabulî Bey'i yakalama nedenini ve kimden emir aldığını şu şekilde ifade etmiştir: "Anlattıklarına göre, Prens Sabahattin beyin Hamidiye zırlısı kumandanı Vasfi Beyle anlaşması üzerine, Yıldız sarayı topa tutulacak, Ali Kabulî Bey de bu bombardımana katılacaktı. Vasfi Bey, bunu yapmak için isyanın meşrutiyet aleyhine bir cereyan almasını ileri sürmüş, sonra böyle bir şeye mahal ve lüzum kalmadan hareket ordusu işe el koymuştu." (Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15) görüleceği üzere, Yıldız'ı topa tutulmasını Prens Sabahaddin ve Vasfi Bey kararlaştırdığı halde, Padişah'a Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'nın isminin verilmesi de düşündürücüdür.

⁵⁴ Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 143.

⁵⁵ Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 160.

Abdülhamid askerlere hitaben, “topunu doldurmuş muydu? Nişan almış mıydı?” şeklinde sorular sorduğunu iddia etmiştir⁵⁶.

Mustafa Baydar ise askerlerin sözlerini şöyle nakleder: “Padişahın şeriat isterük. Asâr-ı Tevfik zırhlısı süvarisi, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Baş taret topu ile Saray-ı Hümayununuzu, kış taret topu ile Bab-ı Seraskeriye’yi topa tutacak ve borda toplarıyla İstanbul’u yakacak olan padişah haini, din düşmanını yakaladık huzurunuzda getirdik. Ferman Padişahımızdır.” gibi sözlerden sonra, “İdamını isteriz!” şeklinde karmakarışık bir takım isteklerde bulunmuşlardır.

II. Abdülhamid bunun üzerine bulunduğu yerde doğrulur ve askerlere, “Gidin!” şeklinde eliyle bir işaret yaparak, sonra da arkasında bulunan – redingtonlu ve sırmalı– muhasip; yaver ve kumandanlarına yüksek sesle bir şeyler söyledikten sonra, II. Abdülhamid askerlere; Ali Kabulî Bey’i görmek istediğini söylemiştir. Bir görüşe göre; askerler Ali Kabulî Bey’i getirdikleri arabadan alarak⁵⁷ Abdulhamid’in önüne getirmişlerdir. Bir başka görüşe göre de Ali Kabulî Bey’i kapattıkları Mabeyn kulübesinden alarak II. Abdülhamid’in karşısına çıkarmışlardır⁵⁸.

Kabulî Bey, Padişah’ı saygı ve bağlılık gösteren bir tavırla askerce selamladıktan sonra, Padişah’ın; “sizin için neler söylüyorlar Kaptan Bey!” demesi ve eliyle de suallerine cevap isteyen bir işaret yapması üzerine Ali Kabulî Bey, titrek bir sesle, “Asâr-ı Tevfik Zırhlı-i Hümayunu Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî kulları, Şevketmeab Efendimize Allah ömürler ihsan buyursun. Askerlerin şikâyetleri, hakaretleri cahilanedir, iftiradır, eser-i teşviktir Şevketli Padişah’ım” diyebilmiş ve heyecandan sesi kısılmıştır.

II. Abdülhamid, askerlere: “O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim.” demiş⁵⁹ ve orada bulunan paşalara da Ali Kabulî Beyin güvenlik altına alınarak karakola götürülmesini ferman buyurmuş ve pencerenin önünden çekilmiştir⁶⁰. II. Abdülhamid’in bu sözü askerler tarafından anlaşılmamış olacak ki – muhtemel ki Şakir Paşa – askere gür bir sesle: “Mahzene götürmenizi irade buyurdular!” diye, fermanı tekrar etmiştir⁶¹.

⁵⁶ Mc Cullagh, a.g.e., s. 109.

⁵⁷ Baydar, a.g.m., *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1970.

⁵⁸ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

⁵⁹ II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoğlu, babasının askerlere karşı “...Bırakınız çocuklar. Allah aşkına bana bağışlayınız” diye bağırıldığını nakleder. Bkz, Ayşe Osmanoğlu, **Babam II. Abdülhamid (Hâtıralarım)**, Selçuk Yay., Ankara, 1984. s. 143.

⁶⁰ Ali Cevad, a.g.e., s. 60.

⁶¹ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

Ali Kabulî Bey'in İsyancılar Tarafından Öldürülmesi

Bazı kaynaklar, Ali Kabulî Bey'in II. Abdülhamid'in gözleri önünde şeriat namına öldürüldüğünü⁶² veya parçalandığını nakletmektedir⁶³. Ali Cevat Bey'den öğrendiğimize göre Ali Kabulî Bey, II. Abdülhamid'in pencereden odasına çekilmesinden sonra isyancı askerler tarafından öldürülmüştür.⁶⁴

Ali Kabulî Bey'in öldürülmesine şahit olanlardan birisi de Halis Özçelik'tir. Halis Özçelik olayı şöyle nakletmektedir: "Askerler, hemen (Ali Kabulî Bey'in tutulduğu) kulübeye hücum ettiler, yaka paça kaptanı çıkardılar sürüye sürüye duvar boyunca götürmeye başladılar. Fakat kafile köşeyi kıvrır kıvrırmaz, süngülülerden biri, süngüsünü kaptanın sırtına hafifçe dürttü: - Yürü... Yürü hain... Yürü... diye bağırды. Bunu gören başka bir nefer, daha hızlıca dürttü süngüsünü⁶⁵. Akabinde yedi sekiz süngü, birden üşüştü kaptanın vücuduna. Lahzada (bir anda) delik deşik ettiler zavallıyı, olduğu yere kıvrıldı. Etrafında hemen bir kan gölü belirdi." ⁶⁶. Bir başka kaynak ise Ali Kabulî Bey'in öldürülmesini şöyle anlatmaktadır: "Bir nefer süngüsünü karnına saplamış, diğer bir nefer beynini parçalamış..."⁶⁷ Mustafa Baydar'a göre ise Ali Kabulî'nin bu gözü dönmüş cahil sürüleri tarafından öldükten sonrada rahat bırakılmamış, bir asker zavallı O'nun tenasül organına bakarak etrafa, "sünnetsizmiş, gâvurmuş" gibi saçmalar savurmaktan geri durmamıştır⁶⁸.

Bazı kaynaklar Ali Kabulî Bey'in askerlerce öldürüldükten sonra, naaşının askerler tarafından bir ağaca asıldığını ifade etmektedirler. Ancak bu kaynaklar, Ali Kabulî Bey'in na'shının asıldığını iddia ettikleri ağacın yeri konusunda kaynakların bir fikir birliğinde olmadıkları anlaşılıyor⁶⁹.

⁶² Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 54-55.

⁶³ Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 143; Bkz. Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 91; Vahit Çabuk, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid**, Emre Yayınlar, İstanbul, (t.y). s. 212; Ahmet Refik, **11 Nisan İnkılabı**, İstanbul, 1325. s. 37; Ahmet Bedevi Kuran, **a.g.e.**, s. 156; Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959. s. 516; Ali Birinci, **a.g.m.**, s. 395; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. I, Rey Yay., İstanbul, 1970, s. 96.

⁶⁴ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁵ Ali Kabulî Bey'e süngüyü ilk batıranın Rizeli Osman oğlu Hasan olduğu iddia edilmektedir. Bkz, Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁶ Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

⁶⁷ Ahmet Refik., **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁸ Baydar, **a.g.m.**, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

⁶⁹ "Rahmetlinin cesedi Saray civarında bir ağaca asıldı.", Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 142; "... bir diğeri de boynuna bir ip takarak sürükleye sürükleye götürmüş, nihayet biçare şehidi ağaçlara selb etmiştir" Ahmet Refik., **a.g.e.**, s. 37; " Sonra binbaşy, belinden çözdükleri kuşak ile Beşiktaş'a inen yol kavşağındaki ağaca aşıyorlar!...", Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 77; "Vahşiyane hırlarını bununla da yatıştırmayıp oradaki bir ağaca astılar." Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 160. "Bundan sonra zavallıyı ellerini ayaklarını bir kuşakla bağladılar ve Tophane askerlerinin de yardımıyla

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelip isyanı bastırmasının ardından Ali Kabulî Bey'in katline karışan bahriye askerleri ve onları dualarıyla teşvik eden tabur imamıyla birlikte yirmi üç kişi Divan-ı Örfi kararıyla idam edilmiş⁷⁰, Enderun-ı Hümayun müezzinlerinden Ali Efendi ise Ali Kabulî Bey'in ölümü ile ilgili olarak şüpheli bulunduğu için Sakız Adasına sürülmüş⁷¹, 11 Temmuz 1910 (4 Receb 1328) tarihinde Durmuş Çavuş Ali Kabulî Bey'in katillerinden biri olduğu iddiasıyla Rize'nin Hamallar Karyesinde saklanırken yakalanmış⁷², hakkındaki idam kararının tatbiki için genel hapishaneye sevk edilmiştir⁷³.

Ali Kabulî Bey'in öldürülmesine sebep olan olaylar ve kimlerin sebep olduğuna dair çeşitli iddialar vardır. Halis Özçelik ve Mevlanzade Rifat'a göre olayın müsebbibi Prens Sabahattin Bey'dir.

Ancak bazı yazarlar olayı tamamen II. Abdülhamid'in üzerine yıkmaktadır⁷⁴. Öyle ki Ahmet Emin Yalan, Ali Kabulî Bey olayının bizzat II. Abdülhamid'in isteği ve arzusu dâhilinde gerçekleştiğini ifade etmektedir⁷⁵. Bir

sürüklemeye başladılar. Yıldız Camiinin arkasındaki yoldan geçerek ana cadde kenarındaki genç çınar ağaçlarından yedinci veya sekizinci ağacın altına getirirler. Burada ağacın dalına Tophaneli bir genç çıkar ve Ali Kabulî Bey'i torba gibi asarlar. Adamcağız böyle asılı bırakılıp alay halinde nümayiş yaparak Beşiktaş'a inerler." Baydar, **a.g.m.**, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1970.

⁷⁰ İdam edilenler şunlardır: Bahriye baruthane taburunun dördüncü bölümü efradından Hasan ibn-i Osman-Çarşamba,

Bahriye silahendaz taburunun ikinci bölümü efradından, Sabri ibn-i Osman-Rize, borezen çavuşu Mahmud ibn-i Mehmet-Giresun, İbrahim ibn-i Osman- Perşembe, Bahriye silahendaz taburunun birinci bölümü, sıra çavuşları Osman ibn Ahmet-Abana, Ya'kup ibn Ahmed-İnebolu, onbaşı Neş'et ibn Mustafa-Çarşamba, neferler İsmail-Divrik, İbrahim ibn Hüseyin-Sinop, Eser-i Cedid Vapuru mürettebatından; Ateşçi Mehmet ibn Bayram-Ünye, Porsum Mehmet ibn Mehmed-Antakya; Çavuş İsmail ibn Mahmut-Yumra, Fuat Vapuru mürettebatından Ali ibn Mehmed-Düzce, Asâr-ı Tevfik Zırhlısı sefinesi mürettebatından; Çavuş Durmuş-Rize, Bölük Emmini Hamdi ibn Mehmet-Trabzon, Bölük Emmini Ali ibn Mehmed-Vakfıkebir, nefer Eyni bin Ahmed-Rize, Tersane fabrikasının ateşçi koğuşu mütettebatından, Ali bin Mustafa, Tarak Dubasında müstahdem Fethi bin Abdullah, Kangırı(Çankırı), Torpido Fabrikasına müstahdem çarhacı Mülazım-ı ûlâ Hasan Baba ibn İbrahim- Çanakkale, Piyade Beşinci alayın İkinci taburu imamı Hacı Mahmud Efendi ibn Yusuf Ziya-Trabzon. **Son Vak'anüvis...**, s. 212-214.

⁷¹ **BOA**, Fon Kodu: ZB, Gömlek No: 26, Dosya No: 496, Tarih: 22/Ha/1325.

⁷² **BOA**, Fon Kodu: DH.EUM.THR..., Dosya No:41,Gömlek No:39.

⁷³ **BOA**, Fon Kodu: Dh-Mui, Dosya No: 108-2 Gömlek No: 2.

⁷⁴ "Yıldız'a götürülen Asâr-ı Tevfik suvarisi Kabulî Bey'in Sultan II. Abdülhamid'in gözleri önünde linç edilmesi, Kızıl Sultan'ın hesabına geçmesi lazım gelen bir cinayettir.", Yalman, **a.g.e.**, s.96.

⁷⁵ Mabeyn Başkâtibi, Kabulî Bey'in saraya alınması ve erlerin elinden kurtulması doğru olacağını Sultan II. Abdülhamid'e bildirmiş, o da şu cevabı vermiştir: -Yıldız'ı topa tutmak emrini verdiğine dair elimde rapor var. Demek ki ben

Uykuda iken ben yok etmek niyetinde idi. Varsın layıkını bulsun (?)...", Yalman, **a.g.e.**, s.96.

başka görüş ise II. Abdülhamid'in olayda dâhili olmamasına rağmen, olayın onun aleyhinde kullanılacak bir koz olarak ele alındığını ifade etmektedir⁷⁶. Burhan Felek ise "31 Mart vak'asında Sultan Hamid'e atfedilebilen yegâne suç Ali Kabulî Bey'i kurtaramamış olmasıdır; bunun o günkü şartlar altında mümkün olup olmadığını takdir edemiyorum. Şu var ki Sultan Hamid'in Ali Kabulî Bey'i efrada öldürttüğü hakkındaki iddia sabit değildir"⁷⁷.

II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu anılarında Ali Kabulî Bey Olayı ile ilgili kısımda, babası II. Abdülhamid'in o gün çok üzgün olduğunu şu satırlarla anlatmaktadır: "...hele Ali Kabulî Bey'i getirip de "Padişahı isteriz" diye bağırdıkları gün çok bezgin ve kederliydi. Allah şahidimdir ki babamı bütün saltanatı müddetince, tahttan indirildiği vakit ve Selanik'e sürgün giderken bile bu kadar bitkin ve me'yus görmedim"⁷⁸.

Divan-ı Harp Mahkemesi yayınladığı raporda, "Asâr-ı Tefvik Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey'i Yıldız Sarayı önünde ve – tahttan indirilmiş olan – Padişah'ın memnuniyet nazarları altında denilebilecek şekilde öldürdükten sonra bir ağaca asarak vahşetin emsalsiz bir levhasını vücuda getirdiler" şeklinde ki ifadelerle yer verilmiştir⁷⁹.

Ali Kabulî Bey olayı, donanmadaki askerin isyanını daha alevlendirmiştir. Mesudiye zırhlısı askerleri isyan günü geminin silah depolarını kırıp zorla silah ve cephane aldıkları gibi, Berk-i Satvet torpidosu efradı, subaylarını istememektedir ve Peng-i Derya, Necm-i Şevket gibi gemilerin askerleri de isyana katılmışlardır. Askerler, subaylarından memnun olmadıkları için isyan etmiştir. Bu arada Bahriye Nezareti'ne bağlı Haddehâne talebeleri de 31 Mart isyanına asker elbisesiyle katılmışlardır⁸⁰.

Sonuç

31 Mart İsyanı, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. İsyan olarak başlayıp Hükümet ve Padişah'ın indirilmesine kadar giden süreç daha sonra ordunun siyasete karışmasına kadar giden sürecin de önünü açacaktır. Bu yönü ile de Osmanlı tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Asâr-ı Tefvik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabulî Bey'in bahriyeli askerler tarafından katledilmesi de 31 Mart İsyanındaki en önemli olaylardandır. Bu olay sırasında birçok subay ve asker

⁷⁶ Ali Birinci, **a.g.m.**, s. 395

⁷⁷ Burhan Felek'in Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan "Hadiseler Arasında Felek" adlı yazısından naklen; Yakup Kenan Necefzade, **Sultan İkinci II. Abdülhamid ve İttihat ü Terakki**, İtimad Yayınevi, İstanbul, 1967. s. 145.

⁷⁸ Osmanoğlu, **a.g.e.** s. 143.

⁷⁹ Bayar, **a.g.e.**, C. II, s. 402.

⁸⁰ Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması**, İrfan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999. s. 26.

öldürülmesine rağmen Ali Kabulî Bey'in katlinin önemi ise Padişah'ın bizzat önünde ve iradesi dışında olmuş olmasıdır.

İsyanın ikinci günü bahriyeli askerlerin Prens Sabahattin'in yapmış olduğu toplantıya katılan Ali Kabulî Bey'in toplantıdaki kararı kendi askerleri ile paylaştıktan sonra "Padişah'ı öldürecek" şüphesiyle bahriyeli askerler tarafından linç edilmesine kadar götürecektir. Bahriyeli askerlerin II. Abdülhamid'in Asâr-ı Tevfik Zırhlısından atılacak toplarla öldürüleceğini duymaları üzerine Ali Kabulî Bey'i yatağından alarak Azhapkapı'dan karaya çıkarıp bir arabaya bindirerek İstanbul sokaklarında gezdirilmişler ve sonra Yıldız Sarayı'na getirmişlerdir. Askerlerin bu tavrı halkın da panik yaşamasına neden olmuştur.

Yıldız Sarayı'na getirilirken yolda darp edilen Ali Kabulî Bey, II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarılmış ve isyancı askerler Padişah'a, Kabulî Bey'in kendisini öldüreceğini söyleyerek cezasının verilmesini istemişlerdir. Ancak o sırada isyancı askerler ile II. Abdülhamid arasında geçen diyaloglar farklı kaynaklarda değişik şekilde geçtiği görülmüştür. Bunun önemi ise Kabulî Bey'in katli olayının II. Abdülhamid'in emri ile gerçekleştiği kanaatine varan bu diyalogları delil olarak saymış olmasıdır. Ancak bizim tespitimize göre kaynakların çoğu isyancı askerlerin Padişah'ı dinlemeden Ali Kabulî Bey'i öldürdüğü yönünde olmuştur.

Ancak Ali Kabulî Bey'in öldürülmesine neden olan kişinin Prens Sabahattin olduğunu söylemek yanlış olmaz. II. Abdülhamid'in olaydan sonra çok üzüldüğünü kızının hatıralarından öğrenmekteyiz. Ali Kabulî Bey'in katli meselesi, askerlerin artık Padişah'ı bile dinleyemeyecek kadar disiplinden çıktığının bir göstergesidir. Bu hadise, II. Abdülhamid'in çıkan bu isyanı bastırmak için askerlere telkin yapmasının dahi yeterli olamayacağının açık bir kanıtı olarak görülebilir.

Kaynakça

ALİ CEVAT, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1991.

AHMET REFİK, **11 Nisan İnkılabı**, İstanbul, 1325.

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yayınları, No:305, Ankara, 1970.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908–1914)**, C. II, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1976.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: ZB, Dosya: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

BOA, Fon Kodu: DH.EUM.THR..., Dosya No:41,Gömlek No:39.

BOA, Fon Kodu: DH-MUI, Dosya No: 108–2 Gömlek No: 2.

BOA, Fon Kodu: ZB, Gömlek No: 26, Dosya No: 496, Tarih: 22/Ha/1325.

BAYAR, Celal, **Ben De Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. I, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

BAYDAR, Mustafa, “31 Mart’tan Korkunç Bir Tablo”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, k.2, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

BİRİNCİ, Ali, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yayınlar, 1999. (s. 381–414).

ÇABUK, Vahit, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid**, Emre Yayınlar, İstanbul, (t.y).

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955.

GÜRESİN, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969.

İKDAM GAZETESİ, Nu: 5341, 5347, 5355,

İRTEM, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid’in Selanik Sürgünü**, (Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999.

KURAN, Ahmet Bedevi, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y).

KURAN, Ahmed Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.

MC CULLAGH, Francis, **Abdülhamid’in Düşüşü**, (Çev: Nihal Önal), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990.

MEVLANZADE RİFAT, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, (Haz.: Berîre Ülgenci) Pınar Yay., İstanbul, 1996.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **İstanbul’a Yürüyen Ordu, 31 Mart’ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005.

NECEFZADE, Yakup Kenan, **Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihat ü Terakki**, İtimad Yayınevi, İstanbul, 1967.

OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan II. Abdülhamid (Hâtıralarım)**, Selçuk Yay., Ankara, 1984.

ÖZÇELİK, Halis, “31 Mart Vak’asını Biz Çıkardık”, (Haz.: İlhan Tarsus), **Tercüman**, 1955.

ÖZÜÇETİN, Yaşar -Sıddık YILDIZ, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusan’ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, **Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi**, 13/1, Erzurum, 2009.

Sabah, Nu:7017.

Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999.

SÖNMEZ, Selim, **Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı**, Köprü Dergisi, Sayı: 78.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması**, İrfan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. I, Rey Yay., İstanbul, 1970.

YUNUS NADİ, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325.